

La interpretació del **paisatge industrial** de les mines de Cercs

La valoració del paisatge industrial com a patrimoni cultural

El procés industrialitzador, al llarg dels darrers dos segles, ha comportat un profund canvi tant social com econòmic de bona part de la humanitat, però també una important transformació de la superfície terrestre al crear-se un conjunt de nous paisatges lligats a l'activitat industrial perfectament definibles tant en àrees urbanes com en medis rurals. Aquests nous paisatges industrials formen part dels paisatges culturals en els que el territori s'ha modelat per l'activitat productiva realitzada i que segons el tipus d'activitat tindrà unes característiques determinades: paisatges miners, paisatges fabrils, paisatges portuaris, ... Aquests paisatges, resultat de les successives fases, períodes o "revolucions industrials" s'han convertit molts d'ells en patrimoni.

El paisatge industrial rural. El cas miner.

La importància dels paisatges industrials rurals en les seves diferents tipologies i principalment el paisatge miner són veritables illes de memòria en els països post industrialitzats, sovint difícils de comprendre i interpretar per les generacions actuals i el públic en general. És necessari, per tant una visió holística del paisatge (1) que mostri una visió integradora de tots els elements que el conformen, tant físics com biòtics i antròpics mitjançant una perspectiva interdisciplinària

que es fonamenti en la relació entre el paisatge industrial, el territori i el medi ambient, en els aspectes tecnològics, econòmics, socials i culturals, en considerar la fàbrica o en el cas de la mina l'espai estrictament extractiu com l'únic element estructurador del paisatge i en considerar, a més del seu valor tecnològic i/o arquitectònic, el seu paper com a generador d'altres elements paisatgístics, com infraestructures de serveis, equipaments, habitatges, etc.

Un aspecte important és tractar l'evolució històrica i dinàmica del paisatge que, de bracet amb les tendències mediambientals, ha de mostrar el valor cultural en un sentit ampli, a fi de fixar i preservar els signes identitaris del territori i fugir d'una homogeneïtzació paisatgística que no ajuda a potenciar el valor cultural del territori.

El cas del patrimoni miner mereix una atenció especial. Es pot afirmar que és el paisatge industrial rural per excel·lència. La necessitat d'ubicar l'exploració *in situ* obliga a una sèrie d'infraestructures que transformen el paisatge natural en nous paisatges amb fort impacte mediambiental. La recuperació d'aquests paisatges implica una anàlisi profund de les seves característiques ja que gran part de les infraestructures originals que l'han modelat han desaparegut, cosa que fa difícil reconèixer la presència antròpica a través del seu patrimoni moble i immoble. Tot això fa que sigui necessari reconstruir el paisatge per a una millor comprensió.

En el cas de les mines de carbó de Cercs el conjunt dels habitatges obrers i dels serveis de la població minera, com l'economat i l'església, de la colònia de Sant Corneli junt amb la museïtzació de la galeria d'exploració Sant Romà, permet conèixer i comprendre, tant el treball de la mina i la seva evolució, com les formes de vida de la colònia minera. No es el mateix cas si ens referim a la infraestructura externa, de la qual resten poques restes significatives.

Metodologia de treball de la reconstrucció del paisatge miner de Sant Corneli a la Consolació.

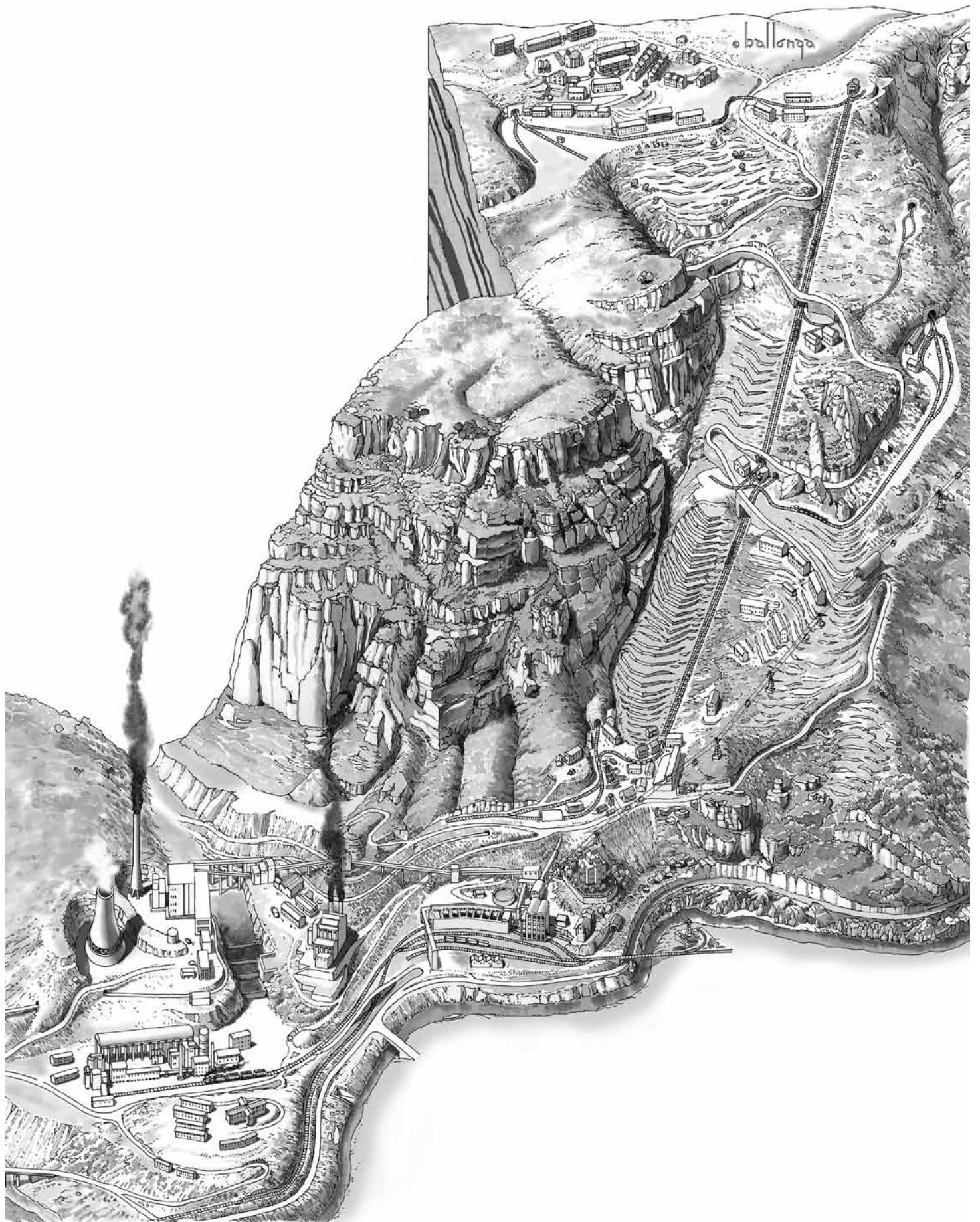
A la dècada de 1990 el Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya va començar a plantejar-se diferents sistemes per a donar a conèixer i valoritzar el Patrimoni Industrial de Catalunya. Una de les accions fou la creació d'una col·lecció de materials que dirigits i coordinats per la professora Magda Fernández, del Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la UB i l'il·lustrador Jordi Ballonga, i amb la col·laboració de diferents experts (2), van veure la llum amb el nom de Quaderns de Didàctica i Difusió del Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya. Es pretenia donar a conèixer la història de la Industrialització a Catalunya als estudiants de l'ESO per una banda i al gran públic per l'altre.

La il·lustració esdevenia una de les grans novetats per tal que més que el text descriptiu

o la fotografia, havia de fer entenedor un paisatge urbà transformat per la incipient industrialització i també com les fonts d'energia primàries, com per exemple l'aigua o el carbó, es transformaven amb energia a partir dels motors de conversió (des de les màquines de vapor a les turbines hidràuliques); i com aquesta energia posava en funcionament una instal·lació fabril i a totes i cadascuna de les seves màquines; reconstruir un paisatge en la primera etapa de la industrialització i fer-ho en plena etapa de màxim creixement suposava il·lustrar un procés de transformació.

La il·lustració permetia també fer comprensible una màquina: la funció, els materials, la relació amb el i la treballadora. I evidentment contextualitzar aquesta màquina i aquets sistema de treball en un context social: una fàbrica urbana o una colònia industrial, per exemple, on el dibuix visualitzava materials, estructures, dimensions, connexions entre edificis i entre aquets i els espais urbans. El procés d'il·lustració culmina amb la connexió dels edificis i conjunts industrials amb els sistemes de transport i de comunicació: carretera, ferrocarrils, plans inclinats, telefèrics, etc. (3)

Dos són els quaderns d'aquesta col·lecció dedicats al paisatge miner: el de Cercs, i el de Bellmunt del Priorat, dedicats a la mineria del carbó i a l'extracció i foneria del plom. Ambdós casos hi ha la presentació del paisatge; mentre a Bellmunt es mostra el paisatge soterrat a

partir d'un dibuix que s'aproxima a l'entramat de més de 50 quilòmetres de galeries i espais d'explotació, en el cas de Cercs es va optar per dibuixar quatre moments claus de la història de l'explotació –la mina de la primera etapa a finals del XIX, les explotacions dels anys trenta del s. XX, la mecanització dels anys seixanta i la última etapa del 1998– que compta amb més de 700 quilòmetres de galeries.

En el cas de les mines de Cercs, conegudes popularment amb el nom de mines de Fígols, també es va apostar per il·lustrar el paisatge exterior de la mina, concretament el del any 1971 en què es va posar en funcionament la nova central tèrmica de cercs i que el paisatge miner assolí la seva màxima expansió i identificació. Convivien els elements físics d'una època antiga –els sistemes de transports antics tals com els plans inclinats i els telefèrics, la central tèrmica vella, l'estació del tren de Manresa a Guardiola i la xarxa de vies, etc.– amb els més moderns com eren, i a més de la nova tèrmica, el rentador de carbó sempre en constant ampliació, les cintes transportadores que unien aquesta instal·lació amb la central, els magatzems i tallers de la mina, la plaça de la fusta, etc. En aquest paisatge encara hi havia un riu, el Llobregat que en aquest punt li faltava poc per convertir-se en la cua del futur pantà de la Baells –inaugurat el 1976–, un altre impressionant exemple de transformació d'un paisatge.

Per reconstruir aquest paisatge miner cal un treball d'investigació en arxius, d'anàlisi de cartografia històrica i evolutiva, de fotografies d'època, de plànols, d'entrevistes orals... d'estreta col·laboració amb els historiadors i tècnics dels diferents museus, per posar blanc sobre negre un paisatge desaparegut a través d'un detallat i precís dibuix de perspectiva que permeti captar

el complex funcionament del paisatge industrial en general i el miner en particular.

El dibuix es concep com un text mediador que permet comprendre tant paisatges, com processos productius, tecnològics, arquitectònics i urbanístics. En els quaderns dedicats al Museu de les Mines de Cercs–11– i el del Museu de les Mines de Bellmunt del Priorat–15– s'ha posat encara més èmfasi en la comprensió del fenomen miner: la mina i la maquinària vinculada al procés d'extracció formen part d'un món ocult, subterrani, fosc, en crisi total, i per tant encara més desconegut que no pas altres sectors industrials. Tothom es capaç de relacionar un producte de consum final –roba, farina, cuir, suro,... – amb un procés productiu, amb un espai fabril, amb un procés més o menys complex de transformació. Però es molt més difícil identificar un recurs mineral amagat a l'interior de la terra com el component bàsic d'un producte –plom per exemple–, o d'un experiment químic –potassa, mercuri– o la matèria primera a partir de la qual s'obté energia, com es el cas del carbó.

Els objectius de qualitat: Didàctica i difusió

Tots els béns patrimonials són objecte d'estudi que mobilitzen sabers, proporcionen informació i generen coneixement més enllà d'ells mateixos. El coneixement del patrimoni comporta també una valorització de les societats del passat per part de la societat actual. Conèixer, valorar i respectar el patrimoni implica a la vegada, una educació en valors. El repte de treballar el patrimoni industrial com a part del patrimoni cultural, fer-lo comprensible i aprofitar el seu potencial educatiu va portar la creació de la col·lecció "Quaderns de Didàctica i Difusió" del qual el de les Mines

de Cercs es va publicar el 1998. La possibilitat de poder mostrar la importància de l'activitat industrial, en aquest cas l'explotació minera, de la zona aporta un valor de patrimoni important al marc local a la vegada que el seu coneixement afavoreix el desenvolupament local tant a nivell econòmic com social. Aquesta vessant de mediació didàctica que faciliti la comprensió del coneixement i la valoració del patrimoni és molt important, ja que, com afirma Sabaté Pi: "Si observes, aprens; si aprens, estimes; si estimes, protegeixes..." (4)

Aquesta vessant de mediació també és aplicable a la difusió i divulgació del patrimoni miner de Cercs tant a nivell escolar com vinculat al turisme cultural. Avui dia es potencia la formació al llarg de la vida i el concepte d'educació no formal és present en tots els espais i centres patrimonials. Investigar, difondre i divulgar el patrimoni miner de Cercs ha estat l'eix motivador de l'equip que ha elaborat el material sobre el qual els dibuixos de Jordi Ballonga s'han d'entendre com part del text, la més important, i no un element secundari que ocupi un buit a emplenar.

Notes

- (1) Para saber més veure Fernandez, M. Tatjer, M (2008): "La interpretación de los paisajes industriales" en Busquets, J-Cortina, A (Coor.): *Gestión del paisaje. Manual de protección, gestión y ordenación del paisaje*. Barcelona: Ariel
- (2) Val a dir que la col·laboració dels directors i dels seus respectius equips de cada un dels Museus escampats pel territori va ser la clau de volta per definir els continguts de tota la publicació, fent el seguiment durant tot el procés de creació. També fou clau en tot aquest procés el treball de l'Eusebi Casanelles Rahola, fundador i director del mNACTEC des de la seva fundació i fins el 2012.
- (3) El dibuix es també la il·lustració bàsica dels llibres d'ESO de la matèria de Tecnologia de l'editorial

Tex-La Galera, especialment per a fer més entenedor, mitjançant talls i seccions, una turbina Francis o a un generador. Il·lustrar el creixement i desenvolupament d'una ciutat mediterrània, la hipotètica ciutat de Barmi, des dels seus inicis fins avui dia passant per l'època manufacturera i industrial, es un altre exemple. Les il·lustracions dels quaderns a més s'han publicat en altres àmbits com a la revista de turisme *Descobrir Catalunya*, en llibres de text de tecnologia i ciències socials de diferents editorials. S'han internacionalitzat creuant fronteres i s'han publicat a la revista americana d'Arqueologia Industrial *The Journal of the Society for Industrial Archeology*. Han participat en exposicions al Museu de la Minería de Sabero (león), al molí fariner de Mas de las Matas (Terol), a l'exposició temporal de les Colònies Industrials del Museu d'Història de Catalunya, i a molts dels museus que tenen com a valors el Patrimoni Industrial.

- (4) Jordi Sabaté i Pi, (1922-2009), primatòleg català, especialista mundial l'estudi de l'etologia i l'etnologia. Fou el primer en descriure noves espècies i el descobridor de diversos comportaments culturals a diverses espècies. L'any 1966 va trobar Floquet de Neu, un goril·la albi molt rar que va transportar al Zoo de Barcelona on fou un dels animals estrella.

Jordi Ballonga

Il·lustrador. L'any 1991 va començar a il·lustrar els 24 quaderns de divulgació del patrimoni preindustrial i industrial del sistema de museus del MNACTEC. Ha participat com a il·lustrador en exposicions temporals i permanents quan els continguts han fet referència al patrimoni industrial. (<http://jordiballonga.blogspot.com.es>) BLOG & BOOK: BALLONGA

Magda Fernández

Historiadora. Professora emèrita de la Universitat de Barcelona. Ha coordinat la Col·lecció "Quaderns de Didàctica i Difusió", publicació del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya.